

OPGEMERKT

MARTINE VERMANDERE
projectmedewerker Amsab-ISG

Het verhaal van Peter Kollwitz

Op 21 februari 2014 opende in Koekelare het vernieuwde Käthe Kollwitz Museum, gewijd aan het werk van de vermaarde Duitse kunstenares. Op de moutzolder van de voormalige brouwerijmouterij Christiaen zijn er originele werken van haar hand te zien. Samen met Bailleul Ontwerpbureau uit Gent werkte Amsab-ISG de inhoudelijke invulling van het museum uit, waarbij we het verhaal van *De treurende ouders* brengen. Kollwitz maakte deze beelden voor haar zoon Peter, die sneuvelde tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dit meesterwerk staat op de Duitse militaire begraafplaats van Vladslo waar hij begraven ligt, op zeven kilometer van het museum. In dit artikel vertellen we het verhaal van Peter.

Käthe Kollwitz met haar zonen Hans en Peter.
Detail uit: *De moeders*, 1919. (Gemeente Koekelare)

Peter Kollwitz werd op 6 februari 1896 geboren als tweede zoon van armendokter Karl Kollwitz en kunstenares Käthe Schmidt. Zijn broer Hans was toen bijna vijf. Het gezin woonde in de Weißenburger Straße in de Berlijnse wijk Prenzlauer Berg. In een huurkazerne betrokken ze twee etages: op de ene bevonden zich de dokterspraktijk van vader Karl en het atelier van moeder Käthe, daarboven – op de derde verdieping – woonde het gezin samen met Lina, de meid. De familie Kollwitz was zeer geëngageerd. Peters vader was al sinds zijn schooltijd lid van de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) en werkte als dokter in een van de armste wijken van Berlijn. Zijn moeder toonde in haar tekeningen haar sociale en politieke betrokkenheid. Toen Peter zeven was, tekende ze zichzelf in de spiegel met hem in haar armen. Het was een ontwerp voor de ets *Vrouw met dood kind*: een moeder omklemt het lichaam van haar zoon alsof ze wil verhinderen dat de warmte eruit verdwijnt. Door de gekozen pose verliep het tekenen moeizaam, maar wanneer ze zuchtte, troostte Peter haar: ‘Wees maar stil mama. Het wordt ook zeer mooi.’ In haar dagboek beschreef Käthe hem

als een zacht, stil en lief kind. In 1907 stond hij nogmaals model, voor de dode jongen in de cyclus *De Boerenoorlog*.

De hoekkamer van het huis was Peters rijk: een schildersezal en een paar ski's, in een vitrine zijn verzameling stenen en een kop van de godenzoon Narcissus, en aan de muur een silhouet van zijn hoofd, een reproductie van een werk van Rodin en zijn gitaar. Volgens zijn moeder was hij op z'n veertiende groot en breed, levenslustig en vol humor, doorgaans makkelijk in de omgang. Maar nu en dan was hij provocerend ongehoorzaam. Op school liep het niet vlot. Hij werd er aangezien als een luie slungel. Hij hield ervan om tegen de school te rebelieren en rond te hangen in een snackbar, te biljarten, te schaatsen, Oscar Wilde te lezen ... Het kleine gestencilde schooltijdschrift *Der Anfang* was zijn uitlaatklep. Het was een ware familieonderneming: samen met broer Hans schreef Peter de teksten en met twee nichtjes maakte hij tekeningen. Vanaf 1911 werd *Der Anfang* gedrukt. De toon ervan werd ruwer: de school was een tredmolen, de schoolregels een dwangbuis, de lessen een mentale verkrachting. Het blad werd uiteindelijk verboden. Käthe ging op zoek naar een oplossing voor de schoolproblemen van haar zoon. In de paasvakantie van 1912 toonde ze Peters tekeningen aan haar collega Max Lieberman, een van Duitslands toonaangevende impressionistische schilders. Op zijn aanraden stuurde ze hem naar de schilderklas van het Museum voor Toegepaste Kunst.

In 1912 herstartte de pedagoog Gustav Wyneken het schooltijdschrift van Peter. Met het vernieuwde *Der Anfang* propageerde Wyneken zijn ideeën over het 19e-eeuwse schoolsysteem, dat volgens hem de individuele vrijheid aan banden legde. Hij gebruikte als eerste de term 'jeugdcultuur': jongeren hadden volgens hem hun eigen identiteit en

uitten die bijvoorbeeld in hun kledij, gebruiken en taal. Zijn opvattingen hadden veel invloed op de opkomende jeugdbewegingen.

Peter was lid van de Wandervogelbeweging, de eerste echte Duitse jeugdbeweging. Het was een soort protestgroep: de leden zetten zich af tegen de industrialisering en uniformisering van de maatschappij en tegen de kleinburgerlijkheid van hun ouders. Met de slogan 'cultuur in plaats van beschaving' rekruteerde de beweging vooral jongeren uit de burgerij en de middenstand. Buiten de schooluren trokken ze de natuur in om er vrij rond te zwerven. Ze grepen terug naar het romantische verleden met oude volksgebruiken, -dansen en -liedjes. De Wandervogels streefden naar een grotere verbondenheid met het eigen lichaam. Ze sportten en wandelden veel. Daar hoorden ook oorlogsspelletjes bij, want die trainden hun ondernemerschap, vastberadenheid, kameraadschap, discipline en moed.

In oktober 1913 nam Peter als Wandervogel deel aan de eerste Freideutsche Jugendtag in de Hoher Meißner, een bergmassief in de buurt van Kassel. De jeugddag was een feest in de natuur met volksdansen, kampvuren en debatten. De jongeren zwoeren er de Meißner-ees – duidelijk geïnspireerd op de ideeën van Gustav Wyneken –, waarmee ze elkaar beloofden hun leven in eigen hand te nemen. Wyneken zelf gaf een toespraak op de jeugddag. Daarin deed hij een gepassioneerde oproep om te vechten voor een vrij Duitsland. Peter, en met hem vele andere deelnemers, waren diep onder de indruk van die retoriek. Ze zongen daarop het populaire Wandervogellied: *'Ich habe Lust, im weiten Feld zu streiten mit dem Feind.'* De deelnemers aan de jeugddag waren zich heel bewust van de oorlogsdreiging. Daar stonden ze niet volledig negatief tegenover: ze hoopten immers dat een oorlog de fundamenten van de burgerlijke maatschappij zou vernietigen.

In 1914 werkte Peter van 's morgens tot 's avonds aan zijn expressionistische schilderijen. Af en toe spijbelde hij om met zijn vrienden door het Grunewald te dolen. Zijn moeder gaf strenge kritiek op zijn werk en vond dat hij op een dood spoor zat. Misschien vond hij dat zelf ook wel, want hij besloot om stage te lopen op een bouw-werf. Onder de bouwvakkers voelde hij zich goed; hij bewonderde hun zelfbewustzijn en hun kracht. De zonnewende vierde hij aan de rivier Spree met zijn drie beste kameraden: Richard Noll, Erich Krems en Hans Koch. Samen trokken ze op reis naar Noorwegen, een populaire bestemming bij de Wandervogels. Daar doolden ze zonder landkaart langs fjorden, gletsjers en onge-repte wouden.

Op 28 juni 1914 werd de Oostenrijks-Hongaarse troonopvolger Franz Ferdinand in Sarajevo vermoord. Een maand later verklaarde Oostenrijk-Hongarije, met de steun van Duitsland, de oorlog aan Servië. De Eerste Wereldoorlog was begonnen. Peter, Richard, Erich en Hans braken midden juli hun reis naar Noorwegen af en keerden naar Berlijn terug. In hun treincoupé zaten ook Fransen en Engelsen, die ze nog hartelijk groetten.

De avond van Peters thuiskomst, op 8 augustus, praatte hij tot laat in de nacht met zijn ouders. Twee dagen later kondigde hij aan dat hij zich als vrijwilliger wilde melden. Käthe beschreef dat moment nog dezelfde dag in haar dagboek:

'Vanavond vraagt Peter aan Karl hem mee te laten gaan met de lichte van de landmacht. Karl verzet zich daar met man en macht tegen. Ik ben dankbaar dat hij zo voor Peter vecht, maar ik weet dat het niets meer verandert. [...] ik smeed Karl in Peters plaats. Dit enkele uur.

Dit offer, waarin ik door hem werd meegesleept, en waarin wij Karl ook meesleepten.'

De idee om zich uit vrije wil op te offeren voor god of, zoals Peter, voor het vaderland, strookte met de ideeën waarmee predikantendochter Käthe Kollwitz was opgevoed. De volgende dag kreeg Peter de schriftelijke toestemming van zijn ouders.

De vader van Peters vriend Hans Koch, een hoge ambtenaar bij het ministerie van Oorlog, moest al zijn relaties aanspreken om zijn zoon en diens vrienden in een regiment onder te brengen. Het was simpelweg onmogelijk om de vele duizenden die zich vrijwillig aan de kazernepoorten hadden gemeld, op korte termijn te trainen en een uitrusting en wapens te geven. Niet alle jongeren liepen overigens warm voor de oorlog: vooral jongens uit de burgerij, zoals Peter, waren enthousiast om te gaan vechten. Na een zware training van tien weken in Wünsdorf, nam hij op 12 oktober 1914 afscheid. Als musketier werd Peter Kollwitz bij het 207e Reserve-infanterieregiment van de 44e Reservedivisie ingedeeld. Hij vertrok in een veewagon vanuit het Brandenburgse stadje Neuruppin naar Vlaanderen. In zijn ransel zat het tweede deel van Goethes *Faust*.

Dankzij de brieven van zijn vriend Erich Krems aan zijn idool Gustav Wyneken, weten we wat er in de laatste dagen van het leven van Peter gebeurd is:

'21 oktober [...] Aan deze steenweg [...] liggen we nu, we horen, al helemaal afgestompt, de verre en nabije schoten van de batterijen, we zien veel voorbijrijden, razende, opgezweept artillerie, hospitaalsoldaten, geniesoldaten, munitiekolonne, jachtige auto's van

het Generalkommando; iedereen, iedereen voorwaarts, het slagveld op. Naar het grote strijdperk. Want het gaat hier om iets beslissends [...]. En overal oprukkende troepen. [...] Voor ons, de donderende kanonnen. In de lucht, ontploffende schrapnel. [...] Het nooddrantsen aanbreken. (Overigens nu: dreigende honger!) Ik was geweldig opgewonden en mijn zenuwen waren gespannen. Iedereen was er duidelijk van overtuigd meteen onder vuur te komen. Dat veredelde het ogenblik voor ons allen. Maar het kwam niet tot een aanval. Het Württembergse korps talmde [...].'

De Slag aan de IJzer waar Peter en zijn vrienden in terecht waren gekomen, was gestart op 18 oktober 1914. De Duitsers hadden België al doorkruist en tal van slachtingen aangericht, onder andere in Dinant, Luik, Andenne, Aarschot en Leuven, en ze planden toen een doorbraak via Diksmuide en Ieper naar Calais, om zo verder op te rukken naar Parijs. Dag na dag gooide de Duitse legerleiding nieuwe jonge, onervaren en slecht uitgeruste soldaten in de strijd. Erich Krems schreef daarover:

'Eigenlijk wordt men vreselijk smerig en dierlijk. Helemaal uitgesloten van de menselijkheid. Oorlog, in hemelsnaam, enkel te rechtvaardigen als noodzakelijke overgang naar de nieuwe tijd. Enkel dan. Vrede brengt de grootste moeilijkheden. Het wakkere volk is nu bereid.'

De aanval op Diksmuide op 21 oktober eindigde in een verschrikkelijk bloedbad en een totale chaos. De volgende aanval was gepland op 23 oktober. Peters regiment was nog niet in actie gekomen en lag in de nacht van 22 op 23 oktober waarschijnlijk op zo'n

twee kilometer ten oosten van de IJzer aan de weg naar Beerst. Hans Koch herinnerde zich in 1994, tachtig jaar na de gebeurtenissen, nog het moment waarop Peter stierf:

'We kwamen in een gedekte stelling, dat wil zeggen dat we ze nog zelf afgedekt hebben. Uit een dorp [...] hebben we deuren, vensters enzovoort gehaald om deze loopgraaf te bedekken en daarop hebben we grote graszoden gelegd. Dat was dus het veiligste wat er mogelijk was. En toch. Naast mij zat Peter Kollwitz. Opeens komt een projectiel uit de hemel gevallen, door het schietgat, waardoor je eigenlijk helemaal niet naar binnen kon schieten. [...] Hij zakte in elkaar, heeft geen woord meer gezegd. [...] En zo is hij daar gestorven.'

Peter kwam als eerste van zijn regiment om, zonder de vijand gezien te hebben. De slag duurde nog tot 15 november 1914 en kostte aan 80.000 tot 100.000 Duitse soldaten het leven. Desondanks bleef de frontlinie aan de IJzer tot 1918 bijna onveranderd.

Terwijl ze hoopte op een teken van leven, maakte Käthe de aangrijpende litho *Het wachten*. De postkaarten die ze Peter stuurde, keerden terug met de vermeldingen 'Gefallen. Zurück' en 'Zurück. Tot'. Op 30 oktober kreeg ze het officiële bericht van zijn dood.

Käthe Kollwitz trachtte de rest van haar leven vat te krijgen op de dood van haar zoon, op haar verdriet en schuldgevoel. Per slot van rekening had zij haar man ervan overtuigd Peter niet tegen te houden. Aanvankelijk zag ze Peters dood als een offer voor het vaderland. Langzamerhand raakte ze gedeprimeerd. Ze zag meer en meer de waanzin van de oorlog, maar had het gevoel

Impressie van de begraafplaats van Peter Kollwitz in de tentoonstelling in Koekelare. (Bailleul Ontwerpbureau)

dat ze daardoor haar zoon verraadde. In 1918 nam ze in een open brief in *Vorwärts*, de krant van de SPD, afstand van de idee dat haar zoon een offer had gebracht. Ze beseftte dat zijn dood niets meer was dan een zinloos, verschrikkelijk verlies.

Peter lag eerst in een individueel graf bij een boerderij op de weg naar Beerst, waar hij gesneuveld was. In 1924 werd hij begraven op het Roggeveld in Esen. Acht jaar later werden de twee beelden die zijn moeder maakte op sokkels aan de ingang van de begraafplaats gezet. Zijn stoffelijke resten werden, samen met de beelden, in 1956 overgebracht naar het Duitse soldatenkerkhof aan het Praetbos in Vladslö.

Met dank aan: Dominiek Dendooven (Kenniscentrum In Flanders Fields Museum), André Gysel, Jozef Heus (Hadoc), Servaas Lateur (Amsab-ISG) en majoor Rob Troubleyn (Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis).

Bibliografie

Hannelore FISCHER (red.), *Käthe Kollwitz. Die trauernden Eltern. Ein Mahnmal für den Frieden*, Keulen: Dumont, 1999.

Käthe Kollwitz Museum

Sint-Maartensplein 15b, Koekelare
+32 (0)51 61 04 94
www.koekelare.be – info@koekelare.be

Je kan in de buurt ook de Duitse militaire begraafplaats van Vladslö bezoeken, waar Peter Kollwitz begraven ligt.